

Ткаченко І. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-0144-0708

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ОЗНАКИ ПОТЕРПІЛОЇ ОСОБИ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРАВЗАСТОСУВАННЯ

THE CRIMINAL LAW CHARACTERISTICS OF THE VICTIM: CERTAIN ISSUES OF LAW ENFORCEMENT

У статті досліджено зміст окремих кримінально-правових ознак потерпілої особи. З'ясовано, що невід'ємною ознакою потерпілої є заподіяння їй шкоди або створення небезпеки (загрози) її завдання у спосіб, передбачений диспозицією статті КК України або таким, що логічно випливає із сутності відповідного кримінального правопорушення.

Аргументовано, що моральна, фізична та майнова шкода не охоплюють усіх різновидів шкоди, які можуть бути наслідком злочину. Існують посягання, що порушують права і свободи особи без заподіяння їй фізичної, моральної чи матеріальної шкоди. Водночас ці три види шкоди становлять основні групи, закріплені у більшості диспозицій кримінально-правових норм. Підкреслено потребу конкретизації та систематизації видів шкоди в КК України і їх узгодження з класифікацією, наведеною в КПК України.

Підтримано позицію, за якою потерпілою є передусім особа, якій шкода завдана безпосередньо, у тому числі через посягання на належні їй предмети чи цінності.

Доведено, що воля особи не є визначальною умовою для набуття статусу потерпілої у кримінально-правовому сенсі: факт заподіяння шкоди існує об'єктивно, незалежно від її бажання визнавати себе потерпілою. Відмова від подання заяви або від визнання себе потерпілою, навіть у справах приватного обвинувачення, не впливає на сам факт завдання шкоди, оскільки норми про приватне обвинувачення регулюють лише процесуальний порядок порушення провадження.

Обґрунтовано, що згода особи на спричинення їй шкоди або прохання про це не виключають набуття нею статусу потерпілої у злочинах публічного обвинувачення, адже вони посягають на невідчужувані блага – життя, здоров'я, безпеку чи статеvu свободу. У кримінальних правопорушеннях приватного обвинувачення згода потерпілого може мати юридичне значення: в одних випадках вона усуває протиправність або малозначність діяння, а в інших – не виключає факту шкоди і не позбавляє особу статусу потерпілої.

Визначено, що момент набуття особою статусу потерпілої у кримінально-правовому сенсі настає з моменту заподіяння шкоди або створення реальної небезпеки її настання, що, як правило, збігається з моментом закінчення кримінального правопорушення.

Ключові слова: потерпілий, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, шкода, кримінальне провадження, приватне обвинувачення, час вчинення кримінального правопорушення, добровільна згода.

The article examines the content of certain criminal-law characteristics of the victim. It has been established that an inherent feature of a victim is the infliction of harm upon them or the creation of a danger (threat) of such harm in a manner provided for by the disposition of an article of the Criminal Code of Ukraine or one that logically follows from the nature of the corresponding criminal offense.

It is argued that moral, physical, and property damage do not encompass all types of harm that may result from a crime. There are offenses that violate a person's rights and freedoms without causing them physical, moral, or material harm. At the same time, these three types of harm constitute the main categories enshrined in most dispositions of criminal-law provisions. The need to specify and systematize the types of harm in the Criminal Code of Ukraine and to align them with the classification provided in the Criminal Procedure Code of Ukraine is emphasized.

The position is supported that a victim is, first and foremost, a person who has suffered harm directly, including through an offense committed against objects or valuables belonging to them.

It has been proven that a person's will is not a determining condition for acquiring the status of a victim in the criminal-law sense: the fact of harm exists objectively, regardless of the person's desire to recognize themselves as a victim. Refusal to file a complaint or to acknowledge oneself as a victim, even in cases of private prosecution, does not affect the very fact of harm, since the provisions on private prosecution regulate only the procedural order of initiating criminal proceedings.

It is substantiated that a person's consent to the infliction of harm upon them, or their request for such harm, does not exclude their acquisition of victim status in crimes of public prosecution, as these offenses encroach upon inalienable values such as life, health, safety, or sexual freedom. In criminal offenses of private prosecution, the victim's consent may have legal significance: in some cases, it eliminates the unlawfulness or insignificance of the act, while in others, it does not exclude the fact of harm and does not deprive the person of victim status.

It is determined that the moment a person acquires the status of a victim in the criminal-law sense occurs at the time when harm is inflicted or when a real danger of its occurrence arises, which, as a rule, coincides with the moment the criminal offense is completed.

Key words: *victim, criminal offense, criminal liability, harm, criminal proceedings, private prosecution, time of commission of a criminal offense, voluntary consent.*

Постановка проблеми. Потерпілий є важливим учасником кримінально-правових відносин. Однак, у Кримінальному кодексі (далі – КК) України на відміну від Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України відсутнє легальне визначення такої важливої ознаки значної частини кримінальних правопорушень, підстави кримінальної відповідальності за які встановлено в національному законі про кримінальну відповідальність, як потерпілий. З огляду на зазначене як в теорії кримінального права, так і в правозастосовній діяльності у певних випадках виникають проблеми з визнанням певних осіб (передусім фізичних та юридичних) потерпілими в кримінально-правовому значенні. Тому важливими є дослідження кримінально-правових ознак потерпілої особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення особи потерпілого у кримінальному праві здійснювали такі вчені, як: В. С. Батиргарєєва, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. П. Брич, А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Є. В. Лащук, А. А. Музика, М. І. Панов, Т. І. Присяжнюк, А. В. Савченко, М. В. Сенаторов, П. П. Сердюк, Є. В. Фесенко, А. М. Яценко та ін. Незважаючи на це, чимало проблемних питань у цій сфері залишилося нерозв'язаними, зокрема дискусійними залишаються питання, що стосуються змісту окремих кримінально-правових ознак потерпілої особи.

Метою статті є визначення шляхів розв'язання проблем, що стосуються окремих кримінально-правових ознак потерпілої особи.

Виклад основного матеріалу. Невід'ємною ознакою потерпілої особи є заподіяння їй шкоди. Це важлива ознака, яка дозволяє відмежувати потерпілу особу від інших осіб, пов'язана із заподіянням шкоди. Про те, що шкода є невід'ємною ознакою досліджуваної кримінально-правової категорії свідчить етимологічний та семантичний аналіз терміну потерпілий. Від шкоди можна потерпати, а певні її види можна терпіти. Тому потерпілого в тій чи іншій кримінально-правовій нормі визначають шляхом аналізу законодавчих положень, що стосуються шкоди. Відтак і в межах дефініції потерпілої особи важливою є вказівка на шкоду.

Для визнання особи потерпілою у кримінально-правовому сенсі важливо, щоб шкода, завдана

кримінальним правопорушенням або створення небезпеки її заподіяння, мала безпосередній зв'язок із способом посягання, передбаченим диспозицією відповідної статті КК України, або принаймні впливала з її змісту та відповідала сутності охоронюваного об'єкта.

Іншими словами, потерпілим у кримінально-правовому значенні є не будь-який суб'єкт, який зазнав негативних наслідків унаслідок кримінального правопорушення, а лише той, чия шкода є юридично релевантною – тобто включеною до складу кримінального правопорушення як елемент його об'єктивної сторони.

Таке розуміння ґрунтується на тому, що потерпілий пов'язаний з об'єктом посягання і визначає, кому саме або яким суспільним відносинам завдається шкода. Якщо шкода не охоплюється змістом безпосереднього об'єкта кримінально-правової охорони, то така особа не може бути визнана потерпілою з позицій матеріального права, навіть якщо вона зазнала моральних страждань чи іншої шкоди.

Завдання моральної шкоди може бути релевантним лише у випадках, коли саме моральна шкода є ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення або її настання є типовим наслідком кримінально протиправного діяння. Наприклад, у злочинах проти честі та гідності моральна шкода має прямий зв'язок з охоронюваним благом.

Однак у кримінальних правопорушеннях, які не передбачають заподіяння шкоди конкретній особі, моральна шкода не створює кримінально-правового статусу потерпілого. Тому фізична особа, яка зазнала моральних страждань унаслідок посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК), чи в результаті розв'язування або ведення агресивної війни (ст. 437 КК), не може вважатися потерпілою у кримінально-правовому сенсі від цих злочинів, оскільки така шкода не є безпосереднім наслідком діяння, спрямованого проти держави чи миру.

Процесуальний статус потерпілого може бути наданий будь-якій особі, яка зазнала моральної, фізичної або майнової шкоди внаслідок кримінального правопорушення, незалежно від того, чи визнається вона потерпілою у кримінально-правовому розумінні.

Таким чином, для визнання особи потерпілою у кримінально-правовому сенсі необхідно, щоб завдана шкода або створення її небезпеки відповідали характеру об'єкта кримінального правопорушення та способу посягання, передбаченому диспозицією статті КК України.

Ю. В. Баулін слушно зауважує, що *прояви шкоди*, яка заподіюється злочином, вельми різноманітні. При цьому норми кримінально-процесуального права називають лише три види шкоди – моральну, фізичну та майнову. Тому дуже часто, формулюючи кримінально-правове поняття потерпілого від злочину, дослідники виходять з цієї тріади, текстуально означеної в законі. Такий підхід, на переконання вченого, є занадто вузьким. У зв'язку з цим він вважає за необхідне зазначити, що, по-перше, приписами кримінального процесу сьогодні не охоплюються всі види шкоди, які у дійсності можуть заподіюватися внаслідок вчинення злочину; по-друге, перелік видів шкоди повинен бути «відкритим», на що доцільно вказати у тексті самого закону [1, с. 552].

Дійсно моральна, фізична та майнова шкода не можуть охопити усіх різновидів шкоди, яка визнається наслідком вчинення кримінального правопорушення. Є випадки порушення прав і свобод громадян без завдання їм фізично, моральної чи матеріальної шкоди.

Однак моральна, фізична та майнова шкода – це ті три групи шкоди до яких можна віднести більшість наслідків, визначених у диспозиціях заборонних кримінально-правових норм.

З огляду на існування різних видів шкоди Ю. В. Баулін робить висновок, що у будь-якому разі потерпілий у кримінальному праві – це соціальний суб'єкт, чиї встановлені й охоронювані законом права, свободи й законні інтереси порушуються злочинним діянням шляхом заподіяння фактичної шкоди або створення загрози реального заподіяння шкоди майнового, фізичного, морального, соціального та іншого характеру [1, с. 553].

Однак з такою позицією слід погодитися лише частково. Безумовно прояви шкоди різноманітні, однак якщо не конкретизувати різновиди шкоди, то у правозастосовних органів виникатимуть труднощі під час її доказування. Не випадково як у чинному КК України, так і його проєкті, а також КПК України конкретизовано різновиди шкоди. Ба більше у розділі 2.5. проєкту КК пропонується систематизація такої шкоди, яка передбачає її групування у такі види як неістотна, істотна, значна, тяжка, особливо тяжка, винятково тяжка та мізерна [2]. Водночас варто відмітити, що види шкоди в КК та КПК України не співпадають.

Важливо з'ясувати чи можна певну особу визнавати потерпілою, якщо **шкода завдана їй не безпосередньо, а опосередковано**. О. О. Дудоров з цього приводу зауважує, що

відповідно до ч. 6 ст. 55 КПК України якщо внаслідок кримінального правопорушення стала смерть особи (наприклад, це може бути вбивство через необережність, передбачене ч. 1 ст. 119 КК України, або каране за ст. 118 КК України умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони), права потерпілого можуть мати близькі родичі чи члени сім'ї такої особи. Однак зазначені особи не охоплюються кримінально-правовим поняттям потерпілого від злочину: цим поняттям мають позначатись лише такі особи, яким шкода внаслідок вчинення злочину заподіюється безпосередньо. Тому, наприклад, не розглядаються як потерпілі особи, які є близькими згвалтованій жінці, хоч і такі особи можуть зазнати унаслідок вчинення злочину, передбаченого ст. 152 КК України, моральних страждань і матеріальних витрат [3, с. 55–56].

Натомість М. В. Сенаторов займає протилежну позицію. Він вважає недоцільним визначати поняття «потерпілий від злочину», через невизначену категорію «безпосереднє заподіяння». Більш того, такий підхід сприяє необґрунтованому звуженню поняття потерпілого від злочину. У науці кримінального права та практики застосування кримінального закону вкоренилася думка про те, що при заподіянні смерті шляхом використання дресированого собаки, при загибелі людей у разі недбалого зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів та в багатьох інших випадках, коли настанню результату сприяють дії третіх осіб, механізмів та тварин, шкода визнається спричиненою опосередковано. Однак з цього не може випливати, що суб'єкт, якому таким чином заподіяна шкода, не повинен розглядатися як потерпілий від злочину. Тим часом у літературі існує й інший підхід до визначення шкоди, що заподіюється потерпілому, та й самого потерпілого. Згідно з ним, шкода та потерпілий встановлюються з урахуванням нерозривного зв'язку, що існує між ними та злочином і, перш за все, його об'єктом [4, с. 52].

Потерпілою є передусім особа, якій шкода завдана безпосередньо. Водночас М. В. Сенаторов, як видається, помиляється в тому, що визначає безпосередність в контексті не потерпілого, а суб'єкта кримінального правопорушення. Як відомо, заподіяння смерті потерпілому із використанням дресированої собаки, здійснюється опосередковано. У цьому випадку йдеться про посереднє виконання. Однак, у будь-якому випадку смерть заподіюється безпосередньо саме потерпілій особі.

Безпосереднє заподіяння шкоди потерпілій особі має місце у випадках посягання не лише безпосередньо на потерпілу особу, але й на предмети кримінального правопорушення, які їй належать.

З огляду на таку ознаку як безпосереднє заподіяння шкоди потерпілим від злочину,

передбаченого ст. 345-1 КК України (Погроза або насильство щодо журналіста), може бути як журналіст, так і його близькі родичі чи члени сім'ї. Усе залежить від безпосереднього адресата шкоди: якщо погроза або насильство здійснюється відносно журналіста, то потерпілим від цього делікту буде журналіст, а якщо ці протиправні діяння вчиняються щодо близьких родичів чи членів сім'ї у зв'язку із здійсненням журналістом законної професійної діяльності, то потерпілими визнаватимуться власне його близькі родичі чи члени сім'ї. Тому під час вчинення цього злочину журналіст може і не набувати кримінально-правового статусу потерпілої особи.

Таким чином безпосередній характер заподіяної шкоди виступає ключовою, визначальною ознакою потерпілого у кримінально-правовому аспекті. Вона означає, що шкода завдана саме тій особі, яка охороняється кримінальним законом, незалежно від того, чи діяв суб'єкт безпосередньо, чи опосередковано.

Важливо розкрити питання, чи має значення для визнання особи потерпілою її **воля чи бажання**. Часто особи, яким завдано шкоди внаслідок тілесних ушкоджень, домашнього насильства, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, відмовляються подавати заяву про вчинення кримінального правопорушення. Така поведінка може бути реалізацією їхнього процесуального права, проте це не означає, що вони втрачають статус потерпілих у кримінально-правовому розумінні.

Відмова особи від визнання себе потерпілою у кримінальному провадженні, навіть у справах приватного обвинувачення, не впливає на сам факт заподіяння шкоди. Норми, що регулюють приватне обвинувачення, стосуються лише процесуального порядку порушення провадження і не змінюють кримінально-правової сутності шкоди.

Отже, воля особи не є обов'язковою умовою для надання їй кримінально-правового статусу потерпілої.

А. А. Вознюк та Є. В. Кузьмічова-Кисленко слушно спростовують хибну думку, якщо потерпілий від злочину, передбаченого ст. 286 КК України, відмовився від визнання себе потерпілим, то відсутній склад злочину. Така позиція є помилковою, оскільки ототожнює потерпілого у кримінально-правовому та кримінально-процесуальному значеннях [5, с. 210]. У кримінальному праві факт заподіяння шкоди об'єктивно існує незалежно від бажання особи визнати себе потерпілою.

У теорії кримінального права визнано, що статус потерпілого має об'єктивний, а не диспозитивний характер. Кримінально-правове значення має не згода чи заява особи, а наявність факту порушення охоронюваного законом блага – життя, здоров'я, власності чи безпеки.

Ще одне важливе питання, пов'язане з позицією потерпілої особи, стосується ситуацій,

коли вона **дає згоду на заподіяння їй шкоди або навіть просить про це**. Такі випадки у кримінальному законодавстві України детально не врегульовані.

Якщо особа просить позбавити її життя, то дії того, хто виконує це прохання, безумовно утворюють склад умисного протиправного позбавлення життя іншої людини, передбаченого ст. 115 КК України. Аналогічно, згода потерпілого на заподіяння тяжких тілесних ушкоджень (ст. 121 КК України) не усуває кримінальної відповідальності. У таких випадках ідеться про злочини публічного обвинувачення, де воля потерпілого не має жодного кримінально-правового значення.

Водночас особливий інтерес становлять кримінальні правопорушення, провадження щодо яких здійснюється у формі приватного обвинувачення, тобто можуть бути розпочаті лише на підставі заяви потерпілого (ст. 477 КПК України). До цієї категорії належать, зокрема, умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК) та умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження без обтяжуючих обставин (ч. 1 ст. 122 КК).

У таких справах відмова потерпілого від обвинувачення припиняє провадження, однак сама форма приватного обвинувачення не визначає, чи є особа потерпілою у кримінально-правовому сенсі. Це залежить від того, чи має згода потерпілого юридичне значення для складу кримінального правопорушення.

Якщо шкода завдана за добровільною, усвідомленою і соціально прийнятною згодою – наприклад, у ході спортивного поєдинку, медичного втручання або наукового експерименту, – діяння слід оцінювати на підставі норм, що регулюють малозначність або обставини, які виключають кримінальну протиправність діяння. У таких випадках особа може не набувати кримінально-правового статусу потерпілої.

КК України не містить спеціальної норми, яка б прямо регулювала значення згоди потерпілого, тоді як § 228 КК Німеччини встановлює, що «той, хто завдає тілесних ушкоджень за згодою потерпілого, діє протиправно лише тоді, коли це суперечить добрим звичаям (gute Sitten)». Такий підхід дозволяє поєднати принцип індивідуальної автономії з охороною суспільної моралі [6].

Якщо ж особа відмовляється від підтримання обвинувачення у провадженні приватного обвинувачення, вона втрачає процесуальний статус потерпілої, проте залишається потерпілою у кримінально-правовому сенсі, оскільки факт завдання шкоди залишається об'єктивно наявним.

Водночас не можна повністю погодитися з А. М. Орлеаном, який зазначає, що на практиці зустрічаються випадки, коли людині, відносно якої вчинюється злочин, не заподіюється моральна, фізична чи матеріальна шкода. Наприклад, коли продаж людини, захоплення людини в якості заручника або експлуатація

дитини здійснюється за згодою особи і вона сама не вважає себе потерпілою. Незважаючи на наявність такої згоди, спричинення шкоди об'єкту злочину не виключається. У цій ситуації людина відносно якої вчинено злочин, не є потерпілою, і тому залишається немовби осторонь обставин, що підлягають розгляду в справі, чого допустити не можна [7, с. 126].

Дійсно, потерпілий від торгівлі людьми може дати формальну згоду на своє переміщення з метою подальшої експлуатації. Однак для кваліфікації такого діяння за ст. 149 КК України необхідно встановити, що переміщення особи здійснювалося з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на експлуатацію.

Більшість із цих способів виключають можливість добровільної згоди, оскільки позбавляють людину свободи волевиявлення. Виключення може становити лише уразливий стан, однак саме використання такого стану вже завдає шкоди потерпілому, який через свою залежність чи безпорадність стає об'єктом протиправного впливу. Тому держава зобов'язана захищати інтереси таких осіб навіть за наявності їхньої «згоди».

До того ж відповідні дії щодо переміщення людини здійснюються з метою експлуатації, що сама по собі передбачає створення загрози заподіяння шкоди. Відповідно до примітки 1 до ст. 149 КК України, під експлуатацією розуміються всі форми сексуальної експлуатації, примусової праці, рабства, підневільного стану, використання у злочинній діяльності, вилучення органів, проведення дослідів без згоди тощо. Така мета створює реальну або потенційну загрозу застосування до особи фізичного чи психічного насильства, що й становить сутність заподіяної шкоди.

Щодо наведеного А. М. Орлеаном прикладу із «захопленням заручника за згодою особи», то у такій ситуації відсутній сам факт захоплення, а отже – немає об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 147 КК України. Йдеться не про відсутність потерпілого, а про відсутність злочину взагалі – адже дії сторін можуть кваліфікуватися за іншими статтями (наприклад, як співучасть у шахрайстві).

Стосовно експлуатації дитини, то шкода тут полягає щонайменше у створенні загрози для здоров'я, фізичного розвитку або освітнього рівня неповнолітнього, що прямо впливає з ч. 2 ст. 150 КК України. Навіть якщо дитина не усвідомлює своєї експлуатації, сам факт порушення охоронюваного законом інтересу свідчить про наявність шкоди. Хоча в диспозиції статті про цю загрозу безпосередньо не зазначено, однак вона логічно впливає з тлумачення змісту норми.

Отже, у наведених Орлеаном прикладах наявність «згоди» не усуває факту завдання шкоди охоронюваному об'єкту. Помилка автора полягає у змішуванні юридичного поняття шкоди з її суб'єктивним сприйняттям потерпілим. З позиції кримінального права шкода існує незалежно від того, чи особа усвідомлює себе потерпілою.

Важливо визначити, з якого моменту особа може вважатися потерпілою у кримінально-правовому розумінні. Якщо йдеться про потерпілого від кримінального правопорушення, то очевидно, що ні фізична, ні юридична особа не можуть визнаватися такими до того часу, поки у вчиненому не наявні всі ознаки кримінального караного діяння.

Отже, потерпілим слід визнавати особу з моменту вчинення кримінального правопорушення, тобто з часу, коли їй заподіяно шкоду або створено реальну загрозу її заподіяння. Цю позицію підтримують різні вчені [5, с. 216–217; 8], зокрема П. П. Андрушко, О. О. Дудоров та Д. С. Птащенко зазначають, що особа набуває статусу потерпілої у кримінально-правовому сенсі з моменту вчинення щодо неї кримінального правопорушення – незалежно від того, чи розпочато кримінальне провадження і чи зафіксовано цей факт процесуально [9, с. 355]. Тобто відповідь на це питання, пов'язана з часом вчинення кримінального правопорушення.

Час вчинення кримінального правопорушення визначають як період, протягом якого суб'єкт вчиняє кримінальне правопорушення [10, с. 261] або проміжок, відрізок у послідовній зміні годин, днів, років тощо, протягом яких його вчиняють [11, с. 63]. Час вчинення кримінального правопорушення характеризується рядом моментів – коротких проміжків часу, етапів його існування (розвитку): початком, продовженням, припиненням та закінченням [10, с. 260].

Для визначення потерпілого мають значення моменти припинення та закінчення. Момент припинення – це момент переривання кримінального правопорушення, яке ще не доведено до кінця. Припинення вчинення кримінального правопорушення може відбуватися лише до його закінчення. Особа може припинити кримінальне правопорушення з власної волі (добровільно відмовилась від доведення його до кінця), а також з причин, що не залежали від її волі (затримана працівниками правоохоронних органів). Момент закінчення – це момент доведення його до кінця, момент завершення діяння. Це момент з якого у діянні містяться усі ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК [11, с. 64–65].

Таким чином особу можна визнати потерпілою з моменту припинення або закінчення кримінального правопорушення. Такі моменти у кримінальних правопорушеннях, для яких

характерні потерпілі особи, пов'язані із заподіянням шкоди або створенням небезпеки/загрози її завдання. Тому в більшості випадків момент заподіяння шкоди або створенням небезпеки/загрози її завдання та момент закінчення злочину чи кримінального проступку співпадають.

Саме в момент припинення або закінчення кримінального правопорушення (заподіяння шкоди або створення небезпеки/загрози її завдання) особа набуває кримінально-правового статусу потерпілої особи. Для визнання особи потерпілою у кримінально-правовій площині не обов'язковим є набуття нею кримінального процесуального статусу потерпілої особи.

Висновки.

1. Невід'ємною ознакою потерпілої особи є заподіяння їй шкоди або створення небезпеки (загрози) її завдання у спосіб, передбачений диспозицією статті КК України або таким, що логічно впливає з її змісту і відповідає сутності кримінального правопорушення.

2. Моральна, фізична та майнова шкода не охоплюють усіх різновидів шкоди, яка може бути наслідком кримінального правопорушення. Існують випадки порушення прав і свобод особи без завдання їй фізичної, моральної чи матеріальної шкоди (наприклад, обмеження виборчих прав або втручання в особисте життя). Водночас зазначені три види становлять основні групи шкоди, закріплені в більшості диспозицій кримінально-правових норм. Доцільним є їх подальше конкретизування та систематизація в КК України, а також узгодження та класифікацією шкоди, наведеною в КПК України.

3. Потерпілою є передусім особа, якій шкода завдана безпосередньо. Безпосереднє заподіяння шкоди має місце не лише при посяганні на саму особу, а й у випадках посягання на предмети або цінності, що їй належать.

4. Безпосередність заподіяння шкоди має значення для визначення потерпілого за ст. 345-1 КК України (Погроза або насильство щодо журналіста). Потерпілим може бути як сам журналіст, так і його близькі родичі чи члени сім'ї – залежно від адресата погрози або насильства. Якщо протиправні дії спрямовані проти близьких родичів чи членів сім'ї у зв'язку з журналістською діяльністю, потерпілими визнаються саме ці особи. У таких випадках журналіст може не набувати статусу потерпілого у кримінально-правовому значенні.

5. Воля особи (її бажання або відмова) не є визначальною умовою для набуття кримінально-правового статусу потерпілої. У кримінальному праві факт заподіяння шкоди існує об'єктивно – незалежно від волевиявлення особи та її готовності визнати себе потерпілою. Відмова особи від подання заяви або від визнання себе потерпілою, навіть у справах приватного обвинувачення, не впливає на сам факт завдання шкоди. Норми про приватне обвинувачення регулюють лише процесуальний порядок початку й підтримання провадження, але не змінюють змісту кримінально-правового статусу потерпілої особи.

6. Згода особи на заподіяння їй шкоди або прохання про це не перешкоджають набуттю нею статусу потерпілої у злочинах публічного обвинувачення, оскільки вони посягають на блага, якими особа не може вільно розпоряджатися (життя, здоров'я, статева свобода, безпеку тощо). У кримінальних правопорушеннях приватного обвинувачення згода потерпілого може мати юридичне значення: в одних випадках вона усуває протиправність або малозначність діяння (наприклад, за наявності соціально прийнятної згоди у спорті чи медичному втручанні), в інших – не виключає факту завдання шкоди і не позбавляє особу статусу потерпілої. Українське законодавство не містить спеціальної норми про згоду потерпілого, однак у німецькому праві (§ 228 StGB) визначено, що заподіяння шкоди за згодою потерпілого є протиправним лише тоді, коли воно суперечить добрим звичаям. Якщо ж у справах приватного обвинувачення особа відмовляється від підтримання обвинувачення, вона втрачає процесуальний статус потерпілої, але залишається нею у кримінально-правовому сенсі, оскільки факт завдання шкоди не усувається.

7. Момент набуття особою статусу потерпілої у кримінально-правовому сенсі настає з моменту заподіяння шкоди або створення реальної небезпеки її заподіяння, що, як правило, збігається з моментом закінчення кримінального правопорушення. Якщо кримінальне правопорушення припинено, але вже заподіяно шкоду або створено загрозу її настання, особа також визнається потерпілою. Для цього не обов'язкове набуття процесуального статусу потерпілого, оскільки кримінально-правове та кримінально-процесуальне поняття потерпілого є самостійними.

Список використаних джерел:

1. Баулін Ю. В. Вибрані праці. Харків : Право, 2013. 928 с.
2. Контрольний текст проєкту нового КК України (станом на 21 липня 2025 р.). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/08/20/00-kontrolnyj-proyekt-kk-21-07-2025.pdf>
3. Дудоров О. О. Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці). Київ: Ваїте, 2017. 872 с.
4. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві / За наук. ред. В. І. Борисова. Харків : Право, 2006. 208 с.

5. Вознюк А. А., Кузьмічова-Кисленко Є. В. Проблеми встановлення потерпілого від порушення правил безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3 (104). С. 210–218.
6. Кримінальний кодекс Федеративної Республіки Німеччина від 15 травня 1871 р. (станом на 8 жовтня 2025 р.). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/>
7. Орлеан А. М. Людина як предмет злочину. *Право і безпека*. 2004. Том 3. № 1. С. 125–128.
8. Музика А. А., Лащук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія. Київ : Паливода А. В., 2011. 192 с.
9. Кримінальне право. Загальна частина (Українсько-європейські студії) : підручник: у 2 книгах / за ред. О. О. Дудорова, А. А. Стрижевської. Книга 1. Вступ до кримінального права України. Вчення про кримінальне правопорушення. Київ : Видавництво «Норма права», 2025. 824 с.
10. Вознюк А. А. Час вчинення злочину: актуальні проблеми кримінально-правового розуміння. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 258–262.
11. Вознюк А. А. Структурні елементи часу вчинення злочину у кримінальному праві України. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології, кримінально-виконавчого права* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 28 жовт. 2011 р.). Одеса : Фенікс, 2011. С. 63–65.

Дата першого надходження статті до видання: 20.11.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025